

**AGRESSIE IN RELATIE TOT EMOTIONELE
ONTWIKKELING
[1950-1955]**

D.W. Winnicott

I

Bijdrage aan het symposium¹

De hoofdidee achter deze studie van agressie is dat wanneer de maatschappij in gevaar is, dit niet komt door de agressiviteit van de mens, maar door de onderdrukking van persoonlijke agressiviteit bij individuen.

Bij de studie van de psychologie van agressie wordt een ernstige inspanning vereist van de student, en wel om de volgende reden. In een totale psychologie is bestolen worden hetzelfde als stelen en is het even agressief. Zwak zijn is even agressief als de aanval van de sterke tegen de zwakke. Moord en zelfmoord zijn fundamenteel hetzelfde. Misschien het moeilijkste van allemaal is dat bezit even agressief is als het hebberig verwerven ervan; verwerving en bezit vormen inderdaad een psychologische eenheid, het ene is onvolledig zonder het ander. Dit wil niet zeggen dat verwerving en bezit goed of slecht zijn.

Deze beschouwingen zijn pijnlijk omdat ze de aandacht vestigen op dissociaties die verborgen zijn in wat heden ten dage sociaal geaccepteerd wordt: zij kunnen niet uit een studie over agressie gehouden worden. Daarnaast dient een studie van de eigenlijke agressie een studie van de wortels van de agressieve intentie te zijn.

Voorafgaandelijk aan de integratie van de persoonlijkheid is er agressie.² Een baby schopt in de baarmoeder; er kan niet verondersteld worden dat hij probeert zich een weg naar buiten te schoppen. Een baby van een paar weken oud spartelt in het rond met zijn armen; er

1. [Nederlandse vertaling door Jeroen Donckers.] Symposium met Anna Freud, Royal Society of Medicine, Psychiatry Section, 16 januari 1950. Voor de bijdrage van Anna Freud, zie *The Psychoanalytic Study of the Child*, Vol. III-IV, p. 37.

2. Ik zou dit nu in verband brengen met de idee van beweging (cf. Marty & Fain, 1955).

kan niet verondersteld worden dat hij bedoelt te slaan. Een baby kauwt op de tepel met zijn tandvlees; er kan niet verondersteld worden dat hij de bedoeling heeft te vernietigen of pijn te doen. In het begin is agressiviteit vrijwel synoniem met activiteit; het gaat om een deelfunctie.

Het zijn deze deelfuncties die gradueel door het kind georganiseerd worden tot agressie wanneer het een persoon wordt. Wanneer hij ziek is, kan een patiënt activiteiten en agressie vertonen die niet geheel zo bedoeld zijn. Integratie van de persoonlijkheid komt niet tot stand op een gegeven ogenblik op een welbepaalde dag. Het komt en gaat, en zelfs wanneer het goed verworven is, kan het opnieuw verloren gaan door een onfortuinlijk voorval in de omgeving. Hoe dan ook wordt intentioneel gedrag uiteindelijk bereikt wanneer men gezond is. In de mate dat gedrag intentioneel is, is agressie bedoeld. Hier treffen we onmiddellijk de voornaamste bron van agressie, met name de driftmatige ervaring. Agressie maakt deel uit van de primitieve expressie van liefde. Een omschrijving hiervan in orale termen is adequaat, gezien ik de eerste liefdesimpulsen bestudeer.

Oraal erotisme verzamelt agressieve componenten in zich en in gezondheid is het orale liefde die de basis draagt van het grotere deel van de eigenlijke agressiviteit – dat wil zeggen agressie die als zodanig is bedoeld door het individu en ook zo wordt ervaren door de mensen er omheen. Elke ervaring is zowel fysiek als niet-fysiek. Ideeën vergezellen en verrijken de lichamelijke functie, en lichamelijk functioneren vergezelt en realiseert het tot stand komen van ideeën. Ook moet van de meeste ideeën en herinneringen gezegd worden dat ze gradueel gescheiden worden in datgene wat toegankelijk is voor het bewustzijn, datgene wat enkel toegankelijk is voor het bewustzijn onder bepaalde omstandigheden en datgene in het verdrongen onbewuste, ontoegankelijk vanwege het onverdraaglijke affect.

Ik ben me ervan bewust het thema van de eigenlijke agressiviteit te vermengen met dat van de agressieve impuls. Ik heb echter het gevoel dat het één niet kan bestudeerd worden zonder het ander. Geen enkele daad van agressie kan volledig begrepen worden als een geïsoleerd fenomeen; en feitelijk dient de studie van om het even welke daad van een kind het volgende in overweging te nemen:

- Het kind in zijn omgeving, met volwassenen die zorg voor hem dragen.
- De rijpheid van het kind volgens zijn chronologische en emotionele leeftijd.

- Het kind dat ondanks de rijpheid volgens zijn leeftijd toch alle graden van immaturiteit in zich draagt, die helemaal teruggaan tot de primaire toestand.
- Het kind als een zieke persoon met fixaties op onrijpe niveaus.
- Het kind in een relatief ongeorganiseerde emotionele toestand, steeds met de al dan niet gemakkelijke mogelijkheid tot regressie en tot spontaan herstel van regressie.

Agressie tijdens verschillende stadia

Het zou helpen mochten we kunnen starten aan het begin van het leven van het individu, maar hieromtrent is er veel dat niet met zekerheid is geweten. Een volledige studie zou nagaan hoe agressie verschijnt tijdens de verschillende stadia van de ontwikkeling van het Ik:

- Vroeg: pre-integratie/doel zonder zorg.
- Intermediair: integratie/doel met zorg/schuld.
- Totaal persoonlijk: interpersoonlijke relaties/triangelaire situaties etc./conflict, bewust en onbewust.

Wat ik hier probeer, is in hoofdzaak een ontwikkeling van het tweede van deze drie thema's, het intermediaire.³

Nog geen zorg

Het is noodzakelijk om een theoretisch stadium van onbezorgdheid of genadeloosheid te beschrijven waarin kan gezegd worden dat het kind bestaat als een persoon met doelgerichtheid, maar tezelfdertijd zonder zorg wat de resultaten betreft. Hij is er nog niet om bekommerd dat datgene wat hij vernielt tijdens opwinding hetzelfde is als wat hij waardeert in rustige intervallen tussen opwindingen. Zijn opgewonden liefde omvat een imaginaire aanval op het lichaam van de moeder. Hier is agressie een deel van liefde.⁴

Men kan dit in zekere mate zien gebeuren als een dissociatie tussen rustige en opgewonden aspecten van de persoonlijkheid, zodanig dat kinderen die gewoonlijk aardig en aangenaam zijn hun "karakter uitwerken" en agressieve dingen doen bij mensen die ze graag zien, zonder zich volledig verantwoordelijk te voelen voor hun daden.

3. In deel III van dit hoofdstuk tracht ik het thema van de agressie in de vroege stadia van de Ik-ontwikkeling te behandelen.

4. Dit is "pre-ambivalent" genoemd, maar deze term vermijdt de kwestie van de integratie van deel-object en totaal object, borst en moeder die draagt en zorgt.

Wanneer de agressie verloren gaat tijdens dit stadium van emotionele ontwikkeling, dan is er ook een verlies aan capaciteit tot liefhebben, dus tot het aangaan van relaties met objecten.

Stadium van bezorgdheid

Nu komt het stadium dat door Melanie Klein is omschreven als "de depressieve positie" in de emotionele ontwikkeling. Binnen mijn opzet zal ik dit het stadium van bezorgdheid noemen. De integratie van het Ik van het individu is voldoende om de persoonlijkheid van de moederfiguur naar waarde te schatten en dit heeft tot ontzettend belangrijk gevolg dat het kind bezorgd is over de gevolgen van zijn driftmatige ervaring, zowel fysisch als ideëel.

Het stadium van bezorgdheid brengt de mogelijkheid tot schuldgevoel met zich mee. Voortaan verschijnt een deel van de agressie klinisch als droefheid of schuldgevoel of als een fysisch equivalent zoals overgeven. De schuld verwijst naar de schade waarvan men voelt ze de geliefde persoon te hebben aangedaan in de opgewonden relatie. Wanneer het gezond is, kan het kind de schuld dragen en is zo met de hulp van een persoonlijke en levendige moeder (die een tijdsfactor belichaamt) in staat de eigen persoonlijke drang om te geven, op te bouwen en te verbeteren, te ontdekken. Op deze manier wordt veel van de agressie getransformeerd in sociale functies en verschijnt ook als zodanig. In tijden van hulpeloosheid (bijvoorbeeld wanneer er niemand kan gevonden worden om een gift aan te nemen of om de poging tot herstel te erkennen) valt deze transformatie uiteen en verschijnt de agressie opnieuw. Sociale activiteit kan niet bevredigend zijn behalve wanneer ze gebaseerd is op een gevoel van persoonlijke schuld in verband met agressie.

Woede

In mijn beschrijving komt er nu een plaats voor woede bij frustratie. Frustratie, die in zekere mate onvermijdelijk is in elke ervaring, bevordert de dichotomie: 1. onschuldige agressieve impulsen ten aanzien van frustrerende objecten; en 2. schuld veroorzakende agressieve impulsen ten aanzien van goede objecten. Frustratie werkt als een afleiding weg van de schuld en geeft aanleiding tot een defensiemechanisme dat liefde en haat elk een andere richting uitstuurt. Wanneer deze opsplitsing van objecten in goede en slechte plaatsvindt, is er een verlichting van het schuldgevoel; maar er wordt voor

betaald gezien de liefde wat van zijn waardevolle agressieve component verliest en de haat disruptiever wordt.

Groei van de innerlijke wereld

De psychologie van het kind wordt van nu af aan gecompliceerder. Het kind bekommert zich nu niet enkel om de effecten van zijn impulsen bij de moeder, maar merkt nu ook de resultaten van zijn ervaringen bij zichzelf. Driftmatige bevredigingen geven hem een goed gevoel en hij wordt de intake en output zowel op een psychologische als op een fysieke manier gewaar. Hij raakt gevuld met wat hij als goed ervaart en dit geeft aanleiding tot en onderhoudt zijn vertrouwen in zichzelf en in wat hij mag verwachten van het leven. Op hetzelfde moment dient hij rekening te houden met zijn kwade aanvallen, waardoor hij voelt dat hij gevuld wordt met wat slecht, kwaadaardig of achtervolgend is. Deze kwade dingen of krachten die hij in zichzelf ervaart, vormen een bedreiging van binnenuit voor zijn eigen persoon en voor het goede dat de basis vormt voor zijn vertrouwen in het leven.

Hij begint nu aan de levenslange opdracht een omgang te vinden met zijn innerlijke wereld, een opdracht die echter niet kan aangevat worden vooraleer hij goed thuis is in zijn lichaam en in staat is om het onderscheid te maken tussen wat binnen in hemzelf en buiten is, en tussen wat werkelijk of fantasie is. Zijn omgang met de externe wereld hangt af van de omgang met de innerlijke wereld.

Een ontzettend ingewikkelde reeks defensiemechanismen ontwikkelt zich, die zouden moeten bestudeerd worden bij elke poging om de agressie te begrijpen van een kind dat dit stadium van emotionele ontwikkeling heeft bereikt. Het zal hier onmogelijk zijn om meer te doen dan sommige manieren op te sommen waarin dit deel van de menselijke psychologie relevant is voor het huidige thema.

Eerst wil ik de terugkeer vanuit introversie beschrijven, gezien dit een belangrijke en veel voorkomende bron van eigenlijke agressie is.

Wanneer een kind gezond is, wordt zijn aandacht zowel gericht op de externe realiteit als op de innerlijke wereld en heeft het bruggen tussen beide werelden (dromen, spel, enzovoort). Wanneer de gezondheid wankel is, kan het kind zijn relaties herorganiseren zodat het goede binnenin wordt geconcentreerd en het slechte geprojecteerd wordt. Het leeft nu in de innerlijke wereld. Men kan zeggen dat het kind nu introvert is geworden (of pathologisch introvert).

Herstel van pathologische introversie houdt in dat het kind zich opnieuw naar buiten toewendt, naar wat voor zo'n kind een wereld is vol achtervolgers, *en op dit punt van zijn herstel wordt het kind geregeld agressief*. Dit is een belangrijke bron van agressief gedrag. Wanneer er tijdens dit herstel van introversie verkeerd wordt omgegaan met de aanval-in-verdediging door de begeleiders, glijdt het kind gemakkelijk terug in de introversie. Dit gebeurt niet enkel bij ziekte, men ontmoet het in zekere mate dagelijks bij elk klein kind en het concept is zeker niet louter theoretisch. Een individu is in een sensitieve toestand na een periode van concentratie bij een persoonlijke taak.

Men moet eraan herinnerd worden dat het menselijk wezen in de kindertijd slechts geleidelijk de mogelijkheid verwerft om het onderscheid te maken tussen het subjectieve en het objectieve. Een toestand van ogenschijnlijk delirante waanzin kan makkelijk verschijnen door de kinderlijke projectie van de ervaring van de innerlijke wereld. Zelfs een gezond kind van twee of drie jaar wordt gewoonlijk 's nachts wakker en voelt dat hij zich in een wereld bevindt die (vanuit ons standpunt) zijn eigen innerlijke wereld is, niet de externe realiteit die we met hem kunnen delen. Overdag worden sommige kinderen misleid tijdens hun spelactiviteiten en we kunnen daadwerkelijk vaststellen dat kinderen voornamelijk in hun innerlijke wereld leven, hoewel ze volgens ons blijkbaar deel uitmaken van onze wereld. Dit hoeft niet ongezonder te zijn, maar we kunnen in de omgang met zo'n kind niet verwachten logica te ontmoeten die enkel geldig is voor de externe of gedeelde realiteit. Zelfs een groot deel van de volwassenen bereikt nooit een betrouwbare capaciteit voor objectiviteit, en zij die objectief het meest betrouwbaar zijn, zijn vaak evenredig het contact kwijt met de rijkdom van hun innerlijke wereld.

Er zullen nog drie andere voorbeelden gegeven worden van de manier waarop de omgang van een kind met zijn innerlijke wereld agressief gedrag verklaart.

In de fantasie van een kind is de innerlijke wereld in de eerste plaats gelokaliseerd in de buik of ten tweede in het hoofd of een andere specifieke lichamelijke zone.

Een kind dat een zekere mate aan organisatie van zijn persoonlijkheid heeft bereikt, komt in contact met een ervaring die van die aard is dat ze zijn kracht om ermee om te gaan via identificatie overschrijdt. Zijn ouders maken bijvoorbeeld ruzie voor zijn eigen ogen op een ogenblik dat hij volledig begaan is met een ander probleem. Hij kan er alleen maar mee omgaan door de hele situatie in zich op te nemen om

ze zo meester te worden. Er kan nu gezegd worden dat een gefixeerde toestand van ruziënde ouders binnen hem leeft en een hoeveelheid energie is vandaar uit gericht op de controle van de geïnternaliseerde slechte relatie. Klinisch gezien wordt het kind moe, of depressief, of fysiek ziek. Op sommige momenten krijgt de geïnternaliseerde slechte relatie de bovenhand en dan gedraagt het kind zich alsof het "bezeten" is door de ruziënde ouders. We zien hem als compulsief agressief, gemeen, onredelijk, misleid.⁵

Een alternatief hiervoor is dat het kind met de geïntrojecteerde ruziënde ouders ruzie veroorzaakt bij de mensen rondom hem, het kind gebruikt dan de reële externe slechtheid als een projectie van wat "slecht" was in hemzelf. In zo'n geval kunnen er makkelijk perioden van waanzin zijn met ware hallucinaties van ruziënde stemmen of mensen.

In de omgang van een kind met zijn innerlijke wereld en in de poging om daar te bewaren wat als goed wordt ervaren, zijn er momenten waarop het voelt dat alles in orde zou zijn wanneer een unit van kwaadaardige invloed zou kunnen geëlimineerd worden (dit is een equivalent van het zondebokprincipe).

Klinisch verschijnt er een dramatisering van de ejectie van slechtheid (schoppen, winden laten, spuwen, enzovoort). Of het kind wordt gevoelig voor ongevallen, of er is een zelfmoordpoging – met als doel het slechte in zichzelf te vernietigen; het overleven maakt deel uit van de totale zelfmoordfantasie, met de vernietiging van de slechte elementen, maar het kan zijn dat men het niet overleeft.

De omgang met de fenomenen van de innerlijke wereld, die door het kind gevoeld worden in de buik (of het hoofd, enzovoort), wordt van tijd tot tijd zo moeilijk dat het kind overgaat tot een alomvattende controle – met een depressieve stemming als klinisch resultaat. Dit leidt tot een toestand van innerlijke doodsheid die ondraaglijk is. De complementaire toestand van manie valt dan te verwachten. Dan neemt de levendigheid van de innerlijke wereld het over en activeert het kind, dat klinisch zeer agressief kan worden zonder een duidelijke externe aanleiding voor zijn woede. Deze fases van manie zijn niet hetzelfde als wat de manische defensie wordt genoemd, waarin er een ontkenning is van de innerlijke doodsheid door een artificiële activiteit (de zogenaamde manische defensie tegen depressie, Klein). Het

5. Deze toestand houdt verband met wat Anna Freud "identificatie met de agressor" heeft genoemd (1937). Het werk van Melanie Klein bracht ons het concept van de almachtige controle van innerlijke fenomenen als defensie.

klinisch resultaat van een manische defensie is geen agressieve uitbarsting, maar een toestand van algemene angstige onrust, hypomanie, waarin er een milde agressie is onder de vorm van slordigheid, rommeligheid, geïrriteerdheid met een gebrek aan constructieve volharding.

Wanneer het individu gezond is, kan het slechtheid opslaan om te gebruiken in een aanval op externe krachten die wat als de moeite waard wordt aan gevoeld, lijken te bedreigen. Agressie heeft dan een sociale waarde.

De waarde hiervan (in vergelijking met manische of waanachtige agressie) ligt in het feit van de objectiviteit die wordt bewaard en de gedoseerde inspanning waarmee de vijand kan tegemoet getreden worden. De vijand moet dan niet geliefd worden om aangevallen te kunnen worden.

Samenvatting

Het voorgaande beschrijft in hoofdzaak de relatie van agressie tot wat ik het *intermediaire* stadium in de emotionele ontwikkeling heb genoemd. Dit stadium gaat het *totaal persoonlijke* vooraf, gekenmerkt door interpersoonlijke relaties en de triangulaire situaties van het oedipuscomplex en het volgt op de *vroege* stadia van genadeloosheid en het tijdperk voorafgaandelijk aan doelgerichtheid en voor de integratie van de persoonlijkheid.

Agressie die behoort tot het stadium dat ik *totaal persoonlijk* heb genoemd is bekend bij de huidige generatie door het geaccepteerde werk van Freud.

Belangrijke bronnen van agressie dateren uit *zeer vroege* stadia van de ontwikkeling van het menselijk wezen en sommige daarvan zullen opgespoord worden in het volgende deel van dit hoofdstuk.

II

Zeer vroege wortels van agressie⁶

In zijn meest eenvoudige vorm is de vraag de volgende: wordt agressie ultiem veroorzaakt door woede, opgewekt door frustratie, of heeft het een geheel eigen ontstaansgrond?

6. Paper gebracht voor een private groep, januari 1955.

Het antwoord is noodgedwongen uiterst complex, behalve wanneer bewust beslist wordt om dwars door de grote massa klinische feiten heen te snijden die deel uitmaken van onze dagelijkse analytische praktijk. Wanneer we dat doen, lopen we echter het risico om verweeten te worden ons niet bewust te zijn van datgene wat juist met opzet werd genegeerd.

We kunnen zeggen dat we in de primitieve liefdesimpuls altijd in staat zullen zijn om reactieve agressie te ontdekken, omdat er in de praktijk niet zoiets bestaat als een volledige driftbevrediging. Is het daarom nodig om het verder te proberen ontleden? Ik denk dat dit inderdaad zo is omwille van de verwarring die het gevolg is van het mislukken van die ontleding. Dit is in het bijzonder waar gezien het feit dat de primitieve liefdesimpuls werkzaam is gedurende een stadium waarin de groei van het ego slechts beginnende is, wanneer bijvoorbeeld integratie nog geen gevestigd gegeven is. Er is een primitieve liefde werkzaam op het moment dat er nog geen capaciteit bestaat om verantwoordelijkheid te nemen. In dit tijdperk is er zelfs nog geen genadeloosheid; het is een tijdperk voorafgaand aan enige bezorgdheid en wanneer destructie zou deel uitmaken van het doel van de driftimpuls, dan is deze destructie enkel een bijkomstig effect van driftbevrediging. Destructie wordt pas een verantwoordelijkheid van het ego wanneer er voldoende ego-integratie en ego-organisatie is om het bestaan van woede mogelijk te maken, en bijgevolg ook schrik voor vergelding. Men kan nochtans vroege woede en schrik vaststellen, maar er is nog steeds genoeg ruimte om die ego-ontwikkelingen te herkennen die nodig zijn om te kunnen spreken van woede van het individu.

Haat is relatief ingewikkeld en men kan niet zeggen dat ze bestaat in deze vroege stadia. Het is daarom noodzakelijk om agressie te bestuderen los van de reactieve agressie die onvermijdelijk de driftimpuls volgt, gezien het mislukken van de driftervaring door de operatie van het realiteitsprincipe.

Het is dan gepast te zeggen dat de primitieve liefdesimpuls (id) een destructieve kwaliteit heeft, doch het is niet de bedoeling van het kind om te vernietigen gezien de impuls ervaren wordt in het stadium dat bezorgdheid voorafgaat.

Vertrekkend van deze assumptie is het mogelijk om af te dalen in het onderwerp van de wortel van het destructieve element in de primitieve liefdes(drift)impuls.

Om de zaken te vereenvoudigen kan de variabele factor van het geboortetrauma buiten beschouwing worden gelaten en kunnen we

uitgaan van een normale of niet-traumatische geboorte. Met normaal bedoel ik hier dat de geboorte door het kind wordt aan gevoeld als het resultaat van zijn eigen inspanning. Uitstel noch versnelling interfereerden hiermee. De vroege driftervaringen stellen een nieuw element aan de orde voor de baby, driftmatige crisissen, gekarakteriseerd door een voorbereidende periode, een climax en een periode volgend op een zekere mate van bevrediging. Elk van deze drie fases brengt eigen problemen met zich mee voor het kind.

Het is onze taak om de prehistorie van het agressieve element (toevallig destructief) te onderzoeken in de vroegste driftervaring. We hebben zekere elementen ter onzer beschikking die dateren van ten vroegste het begin van de foetale bewegingen – namelijk de beweeglijkheid. Zonder twijfel moet er eventueel een corresponderend sensorieel element aan toegevoegd worden. Kan deze beweeglijkheid, die dateert van het intra-uteriene leven en die aanhoudt na de geboorte (en zelfs gedurende het ganse leven), verbonden worden met de activiteit inherent aan de eigenlijke driftervaring? Moet deze activiteit worden beschouwd als een id- of een ego-element? Of is het beter om een ongedifferentieerde ego-id fase (Hartmann, 1952) toe te staan en om de poging om de beweeglijkheid te classificeren buiten beschouwing te laten op grond van het feit dat het voorkomt voor de ego-id differentiatie?

Elk kind moet in de mogelijkheid zijn om zoveel als mogelijk van de primitieve beweeglijkheid in de driftervaringen te gieten. Hier komt zonder twijfel de waarheid te pas dat het kind nood heeft aan frustratie door de realiteit – gezien de driftervaring die volledig en zonder hindernis zou zijn, het kind zou achterlaten met datgene wat afgeleid is van de onbevredigde bewegingswortel (Riviere, 1936).

In het patroon van driftervaring dat eigen is aan elk kind is er x -procent van de primitieve beweeglijkheid opgenomen in de driftervaring. Er is dan $(100-x)$ procent over om op een andere manier te gebruiken – en hier ligt inderdaad een reden voor het grote verschil in de ervaring van verschillende personen met betrekking tot hun agressiviteit. Hier ligt ook de oorsprong van één soort masochisme (zie later).

Het is nuttig om de patronen te bestuderen die zich ontwikkelen rond deze kwestie van de beweeglijkheid (Marty & Fain, 1955).

In één patroon wordt de omgeving voortdurend ontdekt en herontdekt doordat er beweeglijkheid is. Hier beklemtoont elke ervaring binnen het kader van het primair narcisme het feit dat het nieuwe individu zich in het centrum aan het ontwikkelen is en contact met de

omgeving is *een ervaring van het individu* (in het begin in zijn ongedifferentieerde ego-id toestand). In het tweede patroon maakt de omgeving een inbreuk op de foetus (of baby) en in plaats van een reeks van individuele ervaringen is er een reeks van *reacties op inbreuken*. Hier ontwikkelt zich dan een terugtrekking tot rust, omdat enkel dat een individueel bestaan toestaat. Bewegelijkheid wordt dan enkel ervaren als een reactie op een inbreuk.

In een derde patroon, dat extreem is, wordt dit in zo'n mate uitvergroot dat er zelfs geen rustplaats is voor individuele ervaring. Het resultaat is een storing in de primair narcistische toestand waaruit een individu ontwikkelt. Het "individu" ontwikkelt dan als een uitbreiding van de schelp in plaats van de kern en als een uitbreiding van de inbrekende omgeving. Wat er over is van een kern wordt verstopt en is moeilijk te vinden, zelfs in de meest verrekende analyses. Het individu *bestaat dan door niet gevonden te worden*. Het echte zelf is verborgen en waar we klinisch mee te maken hebben is het complexe *valse zelf* wiens functie het is om het echte zelf verborgen te houden. Het valse zelf kan gemakkelijk maatschappelijk aangepast zijn, maar het gebrek aan echte zelf veroorzaakt een instabiliteit die duidelijker wordt naarmate de samenleving misleid wordt te denken dat het valse zelf het echte zelf is. De klacht van de patiënt is een gevoel van zinloosheid.

Het eerste patroon is wat we gezond noemen. Het hangt voor zijn tot stand komen af van voldoende goede moederlijke zorg, met liefde die op een fysieke manier wordt geuit (in het begin kan dit enkel zo). De moeder draagt het kind (in haar baarmoeder, of in haar armen) en weet zich door liefde (identificatie) aan te passen aan de ego-behoefte. Onder deze omstandigheden, en enkel onder deze, kan het individu beginnen bestaan en beginnen driftervaringen hebben. De omstandigheden zijn geïnstalleerd voor een maximale infusie van bewegelijkheid in driftervaringen. Er is een fusie van x -procent bewegingspotentieel met erotisch potentieel (waarbij x kwantitatief hoog is). Niettemin is er ook hier $(100-x)$ procent bewegingspotentieel dat buiten het patroon van de fusie valt en dus beschikbaar blijft voor pure beweging.

Er dient in herinnering te worden gebracht dat de fusie ervaringen toelaat *los van de actie van oppositie* (reactie op frustratie). Datgene dat verbonden is met het erotische potentieel wordt voldaan in driftbevrediging. Het $(100-x)$ procent niet gefuseerde deel bewegingspotentieel *moet oppositie vinden*. Het heeft grofweg nood aan iets om tegen te duwen, anders wordt het niet ervaren en is het een bedreiging

voor het welzijn. In gezondheid kan het individu er echter per definitie van genieten om rond te kijken voor geschikte oppositie.

In het tweede en derde patroon is het enkel door een inbreuk van de omgeving dat het bewegingspotentieel een zaak van ervaring wordt. Hier is er pathologie. In meerdere of mindere mate *moet* het individu tegenstand geboden worden en enkel daardoor put het individu uit de belangrijke bewegingsbron. Dit is bevredigend zolang de omgeving op een consistente manier inbreekt, maar:

- De inbreuk van de omgeving moet continu zijn.
- De inbreuk van de omgeving moet een eigen patroon hebben, anders regeert de chaos omdat het individu geen eigen persoonlijk patroon kan ontwikkelen.
- Dit betekent afhankelijkheid, op basis waarvan het individu niet kan groeien.
- Terugtrekking wordt een essentieel onderdeel van het patroon. (Behalve in het extreme geval waarin het echte zelf verborgen wordt; dan is zelfs terugtrekking niet mogelijk als een primitieve defensie.)

Wanneer het tweede en derde patroon aan het werk zijn, kan er van gezondheid geen sprake zijn en behandeling heeft geen enkele zin behalve wanneer het basispatroon veranderd wordt in de richting van het eerst beschreven patroon. Patiënten die zich volgens het tweede en derde hebben ontwikkeld, komen nochtans voor analyse en ze kunnen op het eerste gezicht bijzonder goed gebruik weten te maken van het werk van de analyticus, dat gedaan wordt op basis van de foute assumptie dat de patiënt echt bestaat.

Hier hoort een speciale opmerking over de positieve waarde van de weerstanden van de neurotische patiënt. Het feit van deze weerstanden die kunnen geanalyseerd worden, zorgt voor een goede prognose. De afwezigheid van weerstanden leidt naar een diagnose van verstoring in de vroege vorming zoals ik heb beschreven.

Uit deze beschouwingen zou kunnen afgeleid worden dat het niet mogelijk is om door een analyse een hogere mate aan fusie van het erotisch en bewegingspotentieel tot stand te brengen, behalve bij diegenen die volgens deze classificatie normaal zijn. Waar het eerste patroon niet tot stand is gekomen, kan er geen fusie zijn behalve op een secundaire manier, door de "erotisering" van agressieve elementen. Dit is een bron voor compulsieve sadistische tendensen, die zich kunnen omkeren tot masochisme. Het individu voelt zich enkel echt wanneer het destructief en genadeloos is. Het probeert relaties tot stand te brengen via de wisselwerking met een ander individu door een erotische component te vinden om te fuseren met de agressie, die

op zichzelf niet meer is dan pure motiliteit. Hier brengt het erotische een fusie tot stand met de motiliteit, terwijl het in een gezonde situatie juist is om te zeggen dat het bewegingselement fuseert met het erotische.

Het is mogelijk dat er in de perversie twee vormen van masochisme kunnen onderscheiden worden; één soort komt voort uit een sadisme dat een "erotisering" is van een wrede bewegingsdrang, de andere soort is meer een directe "erotisering" van de passieve vorm van de actieve motiliteit; het zou kunnen dat de ontwikkeling één van beide richtingen volgt al naargelang de eerste partner masochistisch of sadistisch was. Een dergelijke relatie wordt des te meer gewaardeerd omdat relaties zwak waren wanneer ze zich ontwikkelden uit het erotische leven omdat er een relatief gebrek was aan fusie van het bewegingselement in het erotische leven.

Het gevoel van echtheid komt in het bijzonder vanuit de bewegings- (en corresponderende sensorische) wortels en erotische ervaringen met een zwakke infusie van dit bewegingselement versterken noch het gevoel van realiteit noch het bestaan. Zulke erotische ervaringen kunnen zelfs vermeden worden juist omdat ze het subject een gevoel geven van niet te bestaan, om precies te zijn: bij mensen wiens vroege patroon niet van de eerste soort was die ik heb beschreven.

We concluderen dat er heel veel gebeurt voorafgaandelijk aan de eerste voeding, zelfs wanneer de ego-organisatie immatuur is. Het totaal aan bewegingservaringen draagt bij tot de mogelijkheid van het individu om te beginnen bestaan en de primaire identificatie zorgt ervoor om de schelp te verwerpen en om de kern te worden. De voldoende goede omgeving maakt deze ontwikkeling mogelijk. Alleen wanneer de vroege omgeving voldoende goed is, heeft het zin om de vroege psychologie van het menselijke kind te bespreken, want *alleen wanneer de omgeving goed genoeg is geweest, kan het menselijke wezen zich differentiëren en onderwerp van discussie worden in termen van normale psychologie*. Waar het individu echter bestaat, kunnen we zeggen dat één belangrijke manier waarop het ego en het id – nu gedifferentieerd – contact houden, ondanks de moeilijkheden die eigen zijn aan de operatie van het realiteitsprincipe, is door de fusie van een hoge mate aan primair bewegingspotentieel met erotisch potentieel.

Hieruit volgen andere ideeën die verband houden met het probleem van de externe aard van de objecten. Dit onderwerp wordt behandeld in het derde deel van dit hoofdstuk.

III

De externe aard van objecten⁷

Wanneer een analyse reeds een lange weg heeft afgelegd, krijgt de analyticus een geprivilegieerd zicht op de vroege fenomenen van de emotionele groei.

Ik werd laatst getroffen door de idee, afkomstig uit het klinische werk, dat de analyticus meer wordt uitgeput wanneer de patiënt op één of andere manier bezig is de agressieve bron van het driftleven te ontdekken dan wanneer hij de erotische bron ervan verkennt.

Men kan onmiddellijk zien dat het materiaal dat mij hier bezighoudt in onze geesten geassocieerd is met het woord "de-fusie". In gezondheid gaan we uit van een fusie tussen agressieve en erotische componenten, maar we zijn ons niet altijd terdege bewust van het tijdperk voor de fusie en van de taak van de fusie. We vooronderstellen makkelijk dat de fusie aanwezig is en op die manier komen we terecht bij futiele argumenten van zodra we de link verliezen met een concrete casus.

Men moet erkennen dat de taak van de fusie ernstig is, dat deze zelfs in gezondheid nooit voltooid is en dat het zeer normaal is om grote kwantiteiten van ongefuseerde agressie te vinden die de psychopathologie van een analysant complex maken.

Indien dit in een analyse het geval is, dan hebben we te maken met afzonderlijke uitdrukkingen van agressieve en erotische componenten en moeten we die ook afzonderlijk dragen voor de patiënt die niet in staat is om ze in de overdracht met elkaar te verbinden. In het geval van ernstige kwalen waarin we te maken hebben met een gebrek op het punt van de fusie, zien we dat de verhouding van de patiënt tot de analyticus afwisselend agressief en erotisch is. En het is in deze gevallen dat ik van mening ben dat de analyticus wellicht meer vermoed is door het eerste dan door het tweede type van partiële relatie.

De onmiddellijke conclusie die uit deze observatie getrokken kan worden, is dat het tijdens de vroege stadia, wanneer het *Ik* en het *niet-Ik* tot stand komen, meer dan waarschijnlijk de agressieve component is die het individu nood doet hebben aan een *niet-Ik* of een object dat als *extern* wordt aangevoeld. Erotische ervaringen kunnen vervuld worden terwijl het object subjectief wordt ervaren of persoonlijk

7. Paper gebracht voor een private groep, november 1954.

gecreëerd, of wanneer het individu nauw aanleunt bij de narcistische situatie van de primaire identificatie van vroegere datum.

De erotische ervaringen kunnen volbracht worden aan de hand van alles wat opluchting brengt voor de erotische drift, alles dat aanleiding geeft tot voorlust, een toenemende spanning van algemene en plaatselijke opwinding, een climax en ontzwellung of een equivalent daarvan, gevolgd door een periode van afwezigheid van verlangen (wat op zichzelf voor angst kan zorgen door de tijdelijke vernietiging van het door het verlangen gecreëerde subjectieve object). Aan de andere kant zorgen de agressieve impulsen alleen maar voor enige vorm van bevrediging wanneer ze oppositie krijgen. Deze oppositie moet vanuit de omgeving komen, van het *niet-Ik* dat geleidelijk gedifferentieerd wordt van het *Ik*. Men kan zeggen dat de erotische ervaring vervat zit in de spieren of in elk ander weefsel dat betrokken is bij inspanningen, maar dit erotisme is van een andere orde dan het driftmatige erotisme dat geassocieerd is met specifieke erogene zones.

Patiënten laten ons weten dat de agressieve ervaringen (min of meer ontmengd) echt aanvoelen, veel meer dan erotische ervaringen (ook ontmengd). Ze zijn beiden echt, maar de eerste brengen ook een gevoel van echtheid met zich mee, wat ten eerste wordt gewaardeerd. De fusie van de agressie met de erotische component van een ervaring verhoogt het gevoel van realiteit van de ervaring.

Het is waar dat de agressieve impulsen hun oppositie tot op zekere hoogte kunnen vinden zonder dat die extern is; dit zien we normaal verschijnen in de visbewegingen van de ruggengraat die dateren uit het prenatale leven en abnormaal in de heen-en-weer bewegingen (futiel) van zieke kinderen (wiegen, of spanning die wijst op een magische interne en onzichtbare heen-en-weer beweging). Kan men ondanks deze opmerkingen niet zeggen dat de uitwendige oppositie binnen de normale ontwikkeling zorgt voor de ontwikkeling van de agressieve impuls?

De oppositie die ontmoet wordt gedurende de geboorte zorgt voor een ervaring die aan inspanning een hoofd-eerst kwaliteit verleent. Hoewel de geboorte vaak niet normaal verloopt, zodat het een veelomvattende complicatie wordt, en hoewel een kind ook met de voeten eerst kan geboren worden, lijkt het toch een algemeen geldige associatie te zijn tussen pure inspanning en een hoofd-eerst verhouding tot oppositie. Dit zou men kunnen testen door de observatie van kinderen die zich inspannen om te eten – volgens mijn theorie kunnen ze geholpen worden door een zekere mate aan oppositie tegen de bovenkant van het hoofd.

Deze idee wordt normaal in de volgende bewoordingen uitgedrukt: "Een kind gedijt niet onder een perfecte aanpassing aan zijn noden. Een moeder die zich te goed aanpast aan de verlangens van haar kind, is geen goede moeder. Frustratie veroorzaakt woede en dit helpt het kind om sterkere ervaringen op te doen". Dit is waar en niet waar. Voor zover het niet waar is, miskent het twee factoren – ten eerste dat het kind nood heeft aan een perfecte aanpassing bij het theoretische begin en vervolgens aan een zorgvuldig en stapsgewijs tekort in de aanpassing; ten tweede negeert deze stelling het gebrek aan fusie tussen de agressieve en erotische wortels van de ervaring, terwijl men op zijn minst theoretisch de ontmengde toestand (of de toestand voor de fusie) moet bestuderen.

Zij die het bovenstaande in meerdere of mindere mate beweren, gaan er veel te makkelijk van uit dat agressie een reactie is op frustratie, dat wil zeggen op een frustratie tijdens een erotische ervaring, tijdens een fase van opwinding met groeiende driftmatige spanning. Het spreekt vanzelf dat er op zo'n momenten woede is, maar in onze theorie over de vroegste gevoelens en toestanden moeten we voorbereid zijn op een agressie die *voorafgaat* aan de ego-integratie die het mogelijk maakt dat er woedend gereageerd wordt op driftmatige frustratie en die van de erotische ervaring een daadwerkelijke ervaring maakt.

Men kan stellen dat elke baby een potentieel aan zonaal erotisch instinct heeft, dat dit biologisch is en dat het potentieel voor elke baby min of meer gelijk is. *De agressieve component daarentegen moet extreem variabel zijn*; op het ogenblik dat we een baby woedend zien reageren op een frustratie, wanneer het moet wachten op eten, dan is er reeds heel wat gebeurd dat het agressieve potentieel van de baby groter of kleiner heeft gemaakt. Om tot iets te komen in termen van agressie die beantwoordt aan het erotisch potentieel, zou het noodzakelijk zijn om terug te gaan naar de impulsen van de foetus, naar datgene dat eerder zorgt voor beweging dan voor rust, naar de levendigheid van de weefsels en naar de eerste aanwijzingen voor musculair erotisme. We hebben hier nood aan een concept als de levensdrift.

Zonder twijfel is het potentieel aan levensdrift bij elke individuele foetus min of meer gelijk, net zoals het erotische potentieel. De complicatie bestaat erin dat de mate aan agressief potentieel afhankelijk is van de mate aan oppositie waarmee men is geconfronteerd geworden. Oppositie beïnvloedt met andere woorden de conversie van levenskracht in agressief potentieel. Bovendien zorgt een overmaat

aan oppositie voor complicaties die het een individu met een agressief potentieel onmogelijk maakt om dit te fuseren met het erotische.

Het is niet mogelijk om deze argumentatie verder te zetten zonder ons in detail te buigen over het lot van de levenskracht bij het (prenatale) kind.

Bij gezondheid zorgen de foetale impulsen voor een ontdekking van de omgeving, dit is met name de oppositie die wordt ondervonden en gevoeld tijdens beweging. Het resultaat is een vroege herkenning van de *niet-Ik* wereld en een vroeg tot stand komen van het *Ik*. (Men begrijpt dat dit in de praktijk geleidelijk ontwikkelt, herhaaldelijk komt en gaat, volbracht wordt en weer verloren gaat.)

Bij een slechte gezondheid in dit vroege stadium is het de omgeving die een inbreuk maakt en de levenskracht wordt opgenomen voor reacties tegen deze inbreuken – het resultaat is het tegenovergestelde van de vroege stevige installatie van het *Eigene*. In het extreme geval is er zeer weinig ervaring van impulsen behalve dan als *reacties* en het *Eigene* komt niet tot stand. We vinden daarentegen een ontwikkeling gebaseerd op de ervaring van reactie tegen inbreuken en er ontstaat een individu dat we vals noemen omdat de persoonlijke impulsiviteit ontbreekt. In dit geval is er geen versmelting van de agressieve met de erotische componenten, gezien het *Eigene* niet tot stand is gebracht wanneer er erotische ervaringen voorkomen. Het kind leeft weliswaar omdat het verleid wordt tot erotische ervaringen; maar afgescheiden van het erotische leven, dat nooit echt aanvoelt, is er een zuiver reactief agressief leven, afhankelijk van de ervaring van oppositie.

Het was noodzakelijk om in deze beschrijving twee extremen te bespreken om zo te komen tot een beschrijving van de gewone toestand die gekenmerkt wordt door *een zeker gebrek aan fusie*. De persoonlijkheid omvat drie delen: een echt zelf, met *het Eigene* en het *niet-Eigene* duidelijk tot stand gekomen en met een zekere mate aan fusie van de agressieve en erotische elementen; een zelf dat makkelijk verleid wordt door erotische ervaringen maar met een verlies van gevoel van echtheid tot gevolg; een zelf dat volledig en genadeloos overgeleverd is aan agressie. Deze agressie is zelfs niet georganiseerd met het oog op destructie, maar ze is van belang voor het individu omdat ze een gevoel van echtheid met zich meebrengt en zorgt voor een vorm van relaties, het komt echter alleen maar tot stand door een actieve oppositie of (later) achtervolging. Het is niet gebaseerd op een persoonlijke impuls, gemotiveerd door ego-spontaneïteit.

Het individu kan komen tot een valse fusie van het agressieve en het erotische door deze pure ongemengde agressie om te zetten in

masochisme, maar hiervoor is een betrouwbare achtervolger nodig, dat wil zeggen een sadistische minnaar. In deze zin kan masochisme voorafgaan aan sadisme. In de gezonde ontwikkeling zien we het sadisme echter als primair ten aanzien van het masochisme. In gezondheid vooronderstelt het sadisme een succesvolle fusie, wat ontbreekt in de voorwaarden waaronder het masochisme zich rechtstreeks ontwikkelt uit het patroon van reactieve, niet gemengde agressie.

De belangrijkste conclusie die moet getrokken worden op basis van deze bedenkingen is dat er een verwarring bestaat in het gebruik van de term agressie wanneer men spontaneïteit bedoelt. Het impulsieve gebaar reikt naar buiten en wordt agressief wanneer het oppositie ondervindt. Deze ervaring bevat realiteit en het fuseert makkelijk met de erotische ervaringen waarop het kind wacht. Ik suggereer: *het is deze impulsiviteit en de agressie die eruit ontwikkelt die het kind nood doet hebben aan een extern object*, en niet enkel een bevredigend object.

Veel kinderen hebben echter een massief agressief potentieel dat behoort tot de reactie op inbreuken en dat geactiveerd wordt door achtervolging: wanneer dit het geval is, verwelkomt het kind achtervolging en het voelt zich echt door hierop te reageren. Doch dit stelt een valse manier van ontwikkelen voor omdat het kind nood heeft aan continue achtervolging. De kwantiteit van dit reactief potentieel is niet afhankelijk van biologische factoren (die de beweeglijkheid en het erotisme bepalen) maar van het voorvallen van vroege omgevingsinbreuken en daarom dus vaak van psychiatrische abnormaliteiten van de moeder en de toestand van de emotionele omgeving van de moeder.

In de volwassen en mature seksuele omgang is het misschien juist dat het niet de zuivere erotische bevredigingen zijn die nood hebben aan een specifiek object. Het is het agressieve of destructieve element in de gefuseerde impuls dat het object fixeert en de nood bepaalt aan de feitelijke aanwezigheid van de partner, de bevrediging en het overleven.

Bibliografie

- A. Freud (1937), *The Ego and the Mechanisms of Defence*, London, Hogarth Press.
- H. Hartmann (1952), "Mutual Influences in the Development of Ego and Id", *The Psychoanalytic Study of the Child*, Vol. VII, London, Imago, pp. 9-30.
- P. Marty & M. Fain (1955), "La motricité dans la relation d'object", *Revue française de Psychanalyse*, Tome XIX, nos. 1-2, pp. 205-322.
- J. Riviere (1936), "On the Genesis of Psychical Conflict in Earliest Infancy", *International Journal of Psycho-Analysis*, Vol. XVII, pp. 395-422.